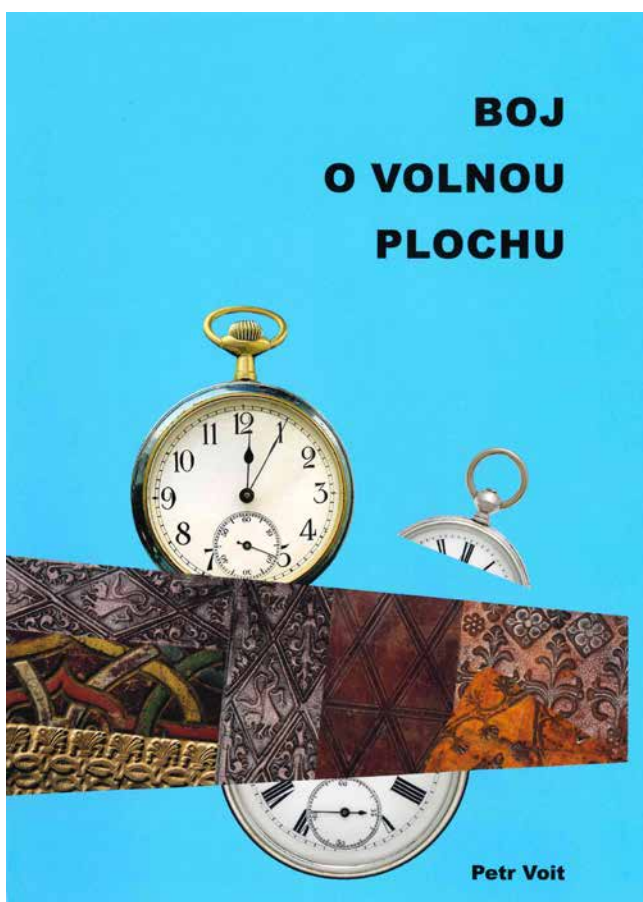

VOIT, Petr. *Boj o volnou plochu: slepotisk na české knižní vazbě 16. století dle databáze NUSK a Strahovské knihovny v Praze*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2023. Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica, XI. ISBN 978-80-88009-31-3.

V pořadí již třináctá publikace doc. PhDr. Petra Voita, CSc., nese název *Boj o volnou plochu*. Uznávaný historik starší knižní kultury v obsáhlé monografii shrnul dosavadní nejnovější vědecké poznatky o českém knižním slepotisku 16. století. Zásadní hlediska vztahu výzdobného konceptu k volné ploše představil doc. Voita poprvé v úvodní stati katalogu k výstavě *Slepi svědkové doby*.¹ Syntéza nových poznatků vychází z veřejné databáze NUSK,² která eviduje slepotiskové nářadí prostřednictvím tužkových obtahů. Frotáže reliéfních otisků kolků, válečků a ploten pořídil na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století prof. PhDr. Bohumil Nuska, CSc., při studiu českých renesančních vazeb. Autor monografie opatřil všechno slepotiskové nářadí novými ikonografickými popisy a dílenský fundus doplnil o chybějící lokální a časové určení. Původní metaforické

pojmenování knihvazačů si nejednou vyžádalo změnu. Pro novou nomenklaturu knihvazačských dílen byla vypracována klasifikační hesla s knihovědným, kunsthistorickým a bibliografickým přesahem, která se stala základním pilířem recenzované publikace.

Monografie je rozdělena do pěti hlavních kapitol. Živá záhlaví a marginální členění podkapitol vedle základního textu, kde jsou také důvtipně umístěné číselné odkazy na obrázky, poskytují čtenáři snazší orientaci v obsáhlém textu. Zde je nutné zdůraznit, že odborný text vykazuje brilantní stylistickou úroveň. Autor zúročuje dlouholeté publikační zkušenosti a využívá znalost enormního množství mezioborových termínů. K vrcholné vědecké úrovni vydání zcela jistě přispěli i erudovaní a osvědčení lektori PhDr. Kamil Boldan a PhDr. Milada Studničková. Vydání obsahuje úctyhodných 540 nákrešů, frotáží a rozměrných fotografií zdobených knižních vazeb a více než 1 800 bibliografických odkazů na primární historické exempláře a recentní literaturu. Na snímcích pořízených Otou Palánem je vhodným nasvícením tradičně zvýrazněna reliéfní výzdoba desek, úprava skenů tužkových frotáží do jedolité tonality přispěla ke zdůraznění jejich kresebnosti. Oproti předchozím edičním vydáním působí obálka poněkud nesourodě, zejména volbou bezpatkového písma.

Jak autor monografie uvádí, volně pojatý titul – *Boj a volnou plochu* – netřeba chápat doslovně, ale jako vědomou nadsázku provokující k zamyšlení. Hyperbola v názvu vystihuje napětí mezi starým a novým myšlením, kdy rukopisná a tištěná kniha během 16. století postupně pronikala do sociálně různorodého prostředí metropole, bohatých, i menších vzdálenějších měst. Vývojové etapy českého slepotisku 16. století jsou přehledně zpracovány ve stěžejní páté kapitole. Podle stylu výzdobného konceptu, časových a regionálních charakteristik jsou knihvazačské dílny uspořádané do podkapitol. Po souhrnném vymezení činnosti dílen následuje vždy podrobný popis významnějších dílen s rozvedením výzdobných konceptů, motivů a vzorů dílenského nářadí, doplněný rozbohem skladby zakázek.

Pro první etapu dvacátých až třicátých let je charakteristický záblesk rané renesance v podání krumlovského Mistra dvou stylů a pražského Mistra Práv českých. Druhá, nejdelší vývojová etapa českého slepotisku probíhala od třicátých až do osmdesátých let v režii kališníků. Hodnocena je jako pasivní, neboť se české řemeslo stává kvůli výpadku

¹ KAŠPAROVÁ, Anna et al. *Slepi svědkové doby*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci, 2022.

² NUSK: databáze slepotiskové výzdoby knižních vazeb [online]. © 2024 Univerzita Pardubice. Dostupné z: <https://nusk.upce.cz>

původnosti provinčním derivátem ikonografie německého knihvazačství. Slepotisk se vzdal patriotismu, reformační motivy s miniaturizovanou podobiznou Mistra Jana Husa se objevily až na slepotiskových válečných přejímaných ze Sas-ka. Portrétní žánr nezakotvil ani mezi domácí aristokracií. Zdejší šlechta si uvědomila sebeaprezenční potenciál knih a knihoven později než v Německu a Polsku. Po zdomácnění výzdobných konceptů s volnou plochou se inovace přenesla z aristokratického prostředí do progresivně smýšlející nobilitované měšťanské společnosti. Zájem o nové výzdobné koncepty urychlil příchod cizinců poté, co se Praha stala sídelním městem císaře Rudolfa II. Habsburského. Od osmdesátých let se uplatnilo soukromé heraldické supralibros jako kompoziční dominanta, avšak až stylové proměny ornamentu jsou dokladem kulturních změn v duchu manýrismu. Zlacenému supralibros umístěnému na individuální knižní vazbě zhotovené podle módních italských a francouzských vzorů nejlépe vyhovovala prostorová volnost.

Při pozorném čtení lze v textu nalézt obrovské množství zcela inovativních a novátorských interpretací, které jsou podloženy výsledky systematické a důkladné badatelské činnosti. K výzdobě knižní vazby se při objednávce nebo nákupu ze skladu stavěl vlastník individuálně, slepotisk odrážel způsob myšlení koncového zákazníka, jeho sociální skupinu a finanční možnosti, soukromou preferenci i konfekční vkus, přesto spíše vládla domácí uniformita. Obchodní činnosti cizích podnikatelů a tuzemských dovozců se do Čech dostávala zastaralá antikvární remitenda. Knihvazači často zdobili desky knih sériově, knihy se slepotiskovou rámovou kompozicí a se dvěma vloženými poli pro iniciálový seriál a letopočet mířily jako obchodovatelné zboží do skladů. Iniciálový seriál byl doplněn letopočtem pravděpodobně až při nákupu, stejně jako zákaznickovy iniciály, proto vykazuje datace na deskách dlouhý časový odstup od vydání tisku. Přidáním heraldického supralibros se z původně hromadné vazby stala vazba individuální, avšak tuctové povahy. V monografii bylo proto důležité nahradit pojmenování „nakladatelská vazba“ termínem „hromadná slepotisková výzdoba“ jako protipól individuální výzdobě knižní vazby. V úvahu lze vzít rovněž sériovou výrobu tzv. chlebových nářadí, kdy se nejčastěji používané vzory nářadí kopirovaly dopředu. Nepřehlédnutelný je fenomén migrace slepotiskového nářadí, které se získávalo bazarovým nákupem ze zahraničí, od dědiců, ale i peregrinací tovaryšů, kteří s sebou patrně přinášeli vypůjčené nebo ukradené nářadí jako „zápisné“. Častá bývala výměna nářadí mezi bratrskými dílnami. Některá faktograficky obtížně doložitelná tvrzení však mohou vycházet spíše z intuitivního přístupu, subjektivního vnímání nebo estetického cítění autora.

Německá knihověda označuje zažitou sériovou rámovou kompozici za renesanční, česká jako synonymum pro celé předbělohorské období, neboť v domácí sociálně a konfesi-ji různorodé společnosti dlouho vládla vstřícnost k tradici, konvenci a šetrnosti. Předpoklad, že užitím plotny se navyšovala prodejní cena exempláře, je diskutabilní. Bylo sice zapotřebí knihařského lisu, neboť k otisku nepostačoval ruční tlak jako u kolku nebo válečku, avšak vřetenový

lis byl řemeslnou součástí každé větší knihvazačské dílny. Navíc jak Petr Voít uvádí, plotny s erby soukromých osob nebo městskými znaky nepatřily do dílenského fundu, byly knihvazačům zapůjčovány. Autor podává zajímavé vysvětlení absence plotny u objemných liturgických knih, neboť pod středovým kováním ztrácel otisk plotny význam. Funkci dominanty zastal středový ochranný prvek lépe než plotna, zejména pokud byla vykrajovaná růžice umístěna na červeně zabarveném podkladu. Zatímco termínem jezuitská vazba se v minulosti označovaly vazby s charakteristickou slepotiskovou výzdobou s emblémy IHS, mariánským námětem nebo Kristovým poprsím, obdobné konfesi-ji atributy se podle Petra Voita u tzv. bratrské vazby nevyskytují. Jediným společným rysem bratrských vazeb je posun ke smíšené nebo dominantové kompozici s uplatněním arabeskových či maureskových ploten. Tato nadkonfesi-ji tendence posledních dvou desetiletí 16. století odrážela změny v estetickém vkusu raně novověkých zákazníků, proto ani běžné iniciálové seriály, supralibros a provenienční vpisky, dokládající vztah vlastníka k jednotě bratrské, žádnou zvláštnost nepřinášejí.

Na základě vědecké syntézy faktografických údajů shromážděných v databázi NUSK vyplynulo několik skutečností, které jsou paradoxně v nesouladu s některými dříve publikovanými výroky prof. Bohumila Nusky. V obsažném textu monografie jsou věcně polemizována autoritativní tvrzení, že „kompozice je vždy soudobým projevem“ a „kompozice výzdoby je hlavním nositelem slohové kvality a je vlastním projevem knihařovy práce, zatímco ornamentika přichází do knihařské dílny již hotová“. Zaváděny jsou dva nové termíny – „výzdobný koncept“ pro stylové zhodnocení kompozice vyplněné otisky nářadí a „volná plocha“ závisující na stylové vyspělosti výzdobného konceptu. Další výroky prof. Nusky obsahují závěry příliš zjednodušující – „na rozdíl od gotických rámových kompozic převažují v renesanci kompozice dominantové“, nebo optimistické – „lze knihařské válečky s Husovou ikonografií považovat za typologicky nejvýznamnější složku knihařsko-výzdobného aparátu své doby“. Rovněž nelze zcela souhlasit s tímto názorem: „Zlacená vazba je technicky i slohově spjata s typem dominantové kompozice a bývá výtvarně kvalitnější a slohově pokročilejší nežli vazba slepotisková. Je také dražší a objevuje se u knih, které majitel považoval za cenné.“ V textu je bohužel několikrát použito z technologického hlediska problematické pojmenování zlatotisk.

Monografie shrnuje současné neúplné poznání o českém slepotisku 16. století, které se podle očekávání autora bude postupně prohlubovat archivním studiem a terénním výzkumem knižních vazeb. Určitý pozvolný posun výzkumu v oblasti knihovědy lze doložit na příkladu uvedení nejstaršího známého knihvazače v dějinách české knižní kultury, kterým není v textu vydání zmíněný krumlovský Bartoloměj Trnka (1485–1527), ale o něco dříve působící českobudějovický knihař Jan Benešovský (1470–1517).³ Na základě exaktního výzkumu posunul doc. Voít počátek působení pražské knihvazačské dílny Mistr Práv Českých do roku 1521, neboť rok 1518 byl stanoven sporně podle výzdoby broumovské-

3 Studie BOLDAN Kamil, Dílna českobudějovického knihvazače Jana Benešovského, *Knihy a dějiny*, 30, 2023, č. 1–2, s. 78–113, byla publikována až po odevzdání monografie do tisku.

ho exempláře sign. XXI A 3. Propojením bibliografie, ikonografie a provenienčních údajů vznikla rozsáhlá základna faktografických poznatků ke studiu českého knihvazačství a knižního obchodu, tedy vztahu mezi vydavatelem, tiskářem, dovozcem, knihvazačem a zákazníkem.

Jan Novotný

Knihovna Národního muzea
oddělení rukopisů a starých tisků
Vinohradská 1
110 00 Praha